

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	11
GİRİŞ	13
1. KURUMSAL ÇERÇEVE	33
Modern, Modernite ve Modernleşme	33
Türkiye’de Modernleşmenin Tarihsel Gelişimi.....	35
Türk Modernleşmesindeki Kırılmalar	37
Profesyonelleşme (Meslekleşme)	40
Modernleşme ve Profesyonelleşme Arasındaki İlişki	42
Türkiye’nin Profesyonelleşme Süreci.....	43
Türkiye’de Devlet ve Ordu Kademesinde Profesyonelleşme.....	43
Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinin Profesyonelleşmesi	48
2. TARİHSEL ARKA PLAN - 1930 ÖNCESİ DÖNEM.	51
Kırsal Alanlarda Toprak Düzeni ve Toprak Ağalarının Yükselişi	52
Köylünün Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu	54
Köyde Aile Yapısı	54
Köyde Doğum, Çocuk Bakımı, Hastalık ve Ölüm	55
Köyde Gelenek ve Din	56
Köylerin ve Köylülerin Ekonomik Durumu	58
Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitimin Genel Görünümü.....	60
Medreseler.....	62
Osmanlı Sıbyan Okulları (Mahalle Mektepleri).....	64
İptidai Mektepleri - Usul-i Cedid Okulları	66
Tüm Eğitim Kurumlarının Birleştirilmesi Kanunu (Tevhid-i Tedrisat).....	68
Köy Enstitülerinin Kuruluşunu Şekillendiren Görüşler ve Fikirler	72
İsmail Mahir Efendi’nin “Çiftçi Öğretmen ve Öğretmen Çiftçiler” Görüşü	72
Ethem Nejat’ın “Köye Göre ve Köy İçin Eğitim” Görüşü	74

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve ‘İçtimai Mektep’ Teorisi.....	75
M. Şemsettin (Günaltay)’ın “Köy Çocuklarını Üretici olarak Yetiştirmeliyiz” Görüşü	78
John Dewey’in Türk Eğitim Sistemi Üzerine Raporu	79
Pestalozzi ve Çocuk Köyü Felsefesi.....	82
Kerschensteiner’in İş Okulu Hareketi.....	83
Mustafa Necati ve Köy Muallim Mektebi Girişimi.....	86
3. 1930-1940 DÖNEMİ VE KÖY ENSTİTÜLERİ’NİN KURULUŞU	89
Kırsal Alanlara Yeniden Artan İlgi.....	89
Halkevleri Girişimi ve Başarısızlık Nedenleri	92
Köy Enstitüleri’ne Giden Süreç: 1935-1940	94
Araştırma Komisyonu	95
Eđitmen Deneyi.....	96
Köy Eđitmenleri Kanunu.....	98
Köy Öğretmen Okulları Deneyi: Çifteler Ve Kızılçullu.....	100
Köy Enstitüleri’nin Kuruluşu.....	102
Meclis Görüşmeleri ve Gelen Tepkiler.....	103
Köy Enstitüleri Kanunu ve Maddeleri.....	105
Köy Enstitüleri’nin Ülke Genelinde Yaygınlaştırılması.....	106
4. KÖY ENSTİTÜLERİNDE ORGANİZASYON VE İŞLEYİŞ	111
Öğrencilerin Enstitülere Kabulü ve Uyum Süreci.....	111
Köy Enstitüleri Müfredatı.....	114
Enstitülerde Yaşam	120
Serbest Okuma Saatleri.....	120
Köy Enstitüleri İle Şehirlerde Kurulan Öğretmen Okullarının Karşılaştırılması.....	121
Köy Eđitmenleri ile Köy Öğretmenlerinin Karşılaştırılması	125
Köy Eğitim Seferberliği Yasası	128
Sağlık Memurlarının Yetiştirilmesine Yönelik Düzenleme.....	130
Köy Enstitülerinin Katkıları.....	132
5. KÖY ENSTİTÜLERİNİN DEĞERLERİ VE İLKELERİ	137
İşin Eğitim ile Bütünleştirilmesi.....	137
Demokratik Eğitim İlkesi.....	142
Enstitü Meclisleri	145
Öğrenci Merkezli Kurum	148
Yatılı Karma Eğitim	150
Kooperatif Sistemi	152

6. HASANOĞLAN YÜKSEK KÖY ENSTİTÜSÜ VE EÖTVÖS JÓZSEF COLLEGIUM'UN KARŞILAŞTIRILMASI	155
Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü	155
Eötvös József Collegium.....	164
Collegium İçindeki Yaşam ve Aile Sistemi.....	168
Siyasi Değişimler ve Özerkliğin Sonu	170
Eötvös József Collegium ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nün Karşılaştırılması.....	176
7. ENSTİTÜLERİN TASFİYE SÜRECİ	183
Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye'nin Zorunlu Demokrasiye Geçişi.....	185
Meclis'teki Köy Enstitüleri Tartışmaları.....	186
Çöküş Başlıyor.....	189
1946 Sonrası Kırsal Alanlarda Yapılan Girişimler	196
8. TARTIŞMA	201
Kırsal Faktör ve Türk Modernleşmesi İçin Önemi	202
Eski Düzenin Devamı.....	203
Kırsal Alanların Dağınık Yapısı	204
Altyapı Yetersizliği ve Ekonomik Zorluklar	206
Yerel İleri Gelenler	207
Toplumun Kutuplaşması	208
Köy Enstitüleri ve Toplum Üzerindeki Etkileri	209
İş ve Eğitimin Bütünleşmesi	212
Kırsal Aydınlar	213
Köy Öğretmenleri Deneyi: Katkıları, Etkileri, Eksiklikler	215
Türk Modernleşmesinde Kopmalar	220
Sonuç	221
Literatürdeki Boşluk.....	228
Beklenmedik Bulgular ve Olası Nedenleri.....	229
Çalışmanın Sınırları	230
Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler	230
KAYNAKÇA	233
Arşiv Kaynakları	233
Yayınlanmış Kaynaklar	236
Literatür.....	239
EKLER	257

GİRİŞ

Türkiye'nin modernleşme serüveni, yaklaşık bir asırdır devam eden uzun soluklu bir süreçtir. Eğer Türkiye'nin mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenileşme hareketlerini saymazsak bu süre bir yüzyıla sınırlıdır; ancak Osmanlı'daki modernleşme hareketleri resmî olarak 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlamıştır. Yine de Reşat Kasaba, Stefanos Yerasimos,¹ İsmail Cem ve Doğan Avcıoğlu² gibi bazı tarihçiler, reform çabalarının sürekli kesintiye uğraması nedeniyle Türk modernleşmesinin başlangıcını modern Türk devletinin kurulduğu 1923 yılı olarak kabul ederler. Türk modernleşmesinin ilk yüzyılını devirmesine rağmen hâlâ tamamlanamamış olması ve zaman zaman ülke siyasetinde modernleşme karşıtı gelişmelerin yaşanması, bazı araştırmacıların bu sürecin başarısız olduğu fikrine kapılmasına neden olmuştur.

Bugüne kadar yapılan araştırmalar, bu sürecin neden başarısız olduğuna ya da tamamlanamadığına dair şu temel sebepleri öne sürmektedir: Tek parti rejiminin tepeden inme politikaları, yine o dönemde gelenekçiler ile reformcular arasında yaşanan ça-

¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Ankara: Belge Yayınları, 1986), 115-61.

² İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (İstanbul: Can Yayınları, 1998), 85-116; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarını* (Ankara: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018), 81-96.

tışmalar, askeri darbeler ve müdahaleler, yükselen İslamcı hareketler ve Kemalist projenin yukarıdan aşağıya dayattığı reformlar.

Konuyla ilgili literatürde öne sürülen bu argümanları kısaca özetlemek gerekirse:

Kemalist projenin tepeden inme politikaları ve “Halka rağmen, halk için” anlayışı: Reşat Kasaba, Türkiye'nin geçtiğimiz yüzyıldaki modernleşmesinin, devlet gücü ile toplumsal güçlerin birbirinden koptuğu bir uçurum yarattığını savunur. Ona göre devleti kontrol eden sivil ve askeri elitler, Türkiye'nin modernleşme yönünü ve hızını belirleme konusunda ipleri ellerinde tutmakta ısrarcı olmuştur.³ Ayrıca Serdar Şen ve Toni Alaranta, bu modernleşme çabaları sırasında siyasi elitlerin asıl hedefinin kendi iktidarlarını güçlendirmek olduğunu vurgulamıştır.⁴ Son olarak Asım Karaömerlioğlu, Kemal Karpat, İlhan Başgöz ve Howard Wilson gibi isimler, “halka rağmen halk için” zihniyetinin modernleşme sürecine zarar verdiğini iddia etmişlerdir.⁵

Tek parti rejimi içinde gelenekçiler ve modernistler arasındaki mücadele: Bernard Lewis ve Oğuzhan Göksel, tek parti içindeki gelenekçi ve ilerici güçler arasındaki mücadelenin modernleşme çabalarını aksattığını ileri sürerler.⁶ Benzer şekilde Oya Baydar, Engin Tonguç ve Fay Kirby, tek parti içindeki iki kanat arasındaki bitmek bilmeyen çekişmeler yüzünden reform çabalarının kırsal bölgelere yayılmadığını savunmuşlardır.⁷

³ Reşat Kasaba, "Introduction," in *The Cambridge History of Türkiye*, ed. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 1.

⁴ Serdar Şen, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm* (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996), 187.

⁵ Asım Karaömerlioğlu, "The People's Houses," *Middle Eastern Studies* 34, no. 4 (1998): 77-84; Kemal Karpat, "The People's Houses in Türkiye: Establishment and Growth," *Middle East Journal* 17, no. 1-2 (1963): 55-67; İlhan Başgöz ve Howard Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk* (Ankara: Dost Yayınevi, 1968), 61-86.

⁶ Oğuzhan Göksel, *Assessing the Turkish Model: The Modernization Trajectory of Türkiye through the Lens of the Multiple Modernities Paradigm* (Durham: Durham University School of Government and International Affairs, 2015), 26; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Türkiye* (Oxford: Oxford University Press, 1968), 265-72.

⁷ Oya Baydar, "Sınıfsal Açından Köy Enstitüleri," *Yeni Toplum* (1976): 19-21.

Askeri darbeler ve müdahaleler: Elifcan Karacan, Hasan Gön-der ve Gülbahar Konak; askeri müdahalelerin ardından yaşanan güç mücadeleleri, ordunun siyasete yakın ilgisi, “demokrasiyi korumak” adına demokrasinin kesintiye uğratılması ve bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi nedenlerle darbelerin toplumlara ve demokrasiye sivil hükümetlerden daha fazla zarar verdiğini savunmuşlardır.⁸ Buna karşılık Korkut Boratav ve Yahya Tezel, cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra askeri elitlerin iş dünyası ve toprak ağalarıyla ittifak kurduğunu belirtmişlerdir. Hatta asker ve bürokratların birçoğu daha sonra burjuvazinin bir parçası haline gelmiştir.⁹

Yükselen İslamcı hareketler: Feroz Ahmad, İslamcı hareketin giderek daha saldırganlaştığını ve bu hareketin partisi olan Millî Nizam Partisi'nin reformları ve Kemalizmi açık biçimde reddettiğini vurguladı.¹⁰ Buna karşılık Çağlar Kırçak, Bozkurt Güvenç ve diğer bazı yazarlar, İslamcı unsurun Türk unsurundan daha baskın hâle geldiğini savundu. Onlara göre, laik cumhuriyeti ortadan kaldırıp şeriatı dayalı bir İslam devleti kurmak isteyen güç İslamcılardı. Askeri cunta ise İslam'ı, tüm sol siyasi akımlara karşı bir panzehir olarak gördüğü için İslamcıları destekleyip teşvik etti.¹¹

Bu kitabın odak noktasına ilişkin mevcut literatürü incelediğimde iki yaygın sorun fark ettim: Birincisi, araştırmacıların analizlerini konunun sadece tek bir yönüne indirgeme eğilimi; ikincisi ise “kırsal faktörün” Türk modernleşmesi üzerindeki belirleyici etkisinin genel olarak göz ardı edilmesidir.

⁸ Elifcan Karacan, *Remembering the 1980 Turkish Military Coup d'État: Memory, Violence, and Trauma* (Berlin: Springer, 2015), 99-107; Hasan Gön-der and Gülbahar Konak, "Muhteva analizi yöntemiyle Türkiye'yi 1980 askeri darbesine götüren 1974-1980 arasındaki dönemin incelenmesi," *Turkish Studies- Historical Analysis* 16, no. 3 (2021): 282-7.

⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik* (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 41-72; Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), 121-7.

¹⁰ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Türkiye* (London: Routledge, 1993), 147.

¹¹ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990* (Ankara: İmge Yayınları, 1993), 75-89; Bozkurt Güvenç, *Türk-İslam Sentezi* (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1991), 33-4.

Bu çalışma, kırsal faktörü ön plana çıkarmakta ve özellikle Köy Enstitüleri'nin dönüştürücü gücüne odaklanmaktadır. Köy Enstitüleri, yeni nesil köy öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kırsal bölgelerde kurulan okullardı. Enstitülere yaptığım bu vurgu, sadece onların tarihsel rolüyle ilgili değil, aynı zamanda temsil ettikleri şeyle, yani Türk modernleşme sürecinde kırsal boyutun hayati önemiyle ilgilidir; ki 1960 yılına kadar nüfusun %75'inden fazlasını kırsal kesim oluşturuyordu. Köy Enstitüleri, köy hayatını modernleştirmek ve kırsal koşulları iyileştirmek adına atılmış çok önemli bir adımdı. Ancak, 1960lı yıllardan sonra köylerden kentlere başlayan kitlesel göç, kırsala olan ilginin azalmasına ve bu bölgelerin giderek daha fazla ihmal edilmesine yol açtı. Bu ihmal, Türk modernleşmesinin tabana yayılmasını engellemekle kalmadı, aynı zamanda kırsal alanların modernleşmeye ve reformlara karşı birer direniş merkezine dönüşmesine neden oldu.¹²

Dahası, araştırmam bu sistemsel ihmalin köklerinin, Osmanlı İmparatorluğu ile modern Türk Devleti'nin paylaştığı köklü bir anlayışa dayandığını öne sürmektedir: Köylüyü ulus inşasının bir katılımcısı olarak değil, daha çok vergi ve asker kaynağı olarak gören bir anlayış.¹³

Her ne kadar erken dönem Cumhuriyet tarih yazımında rejim kendini "geçmişle bağlarını koparmış, yeni ve bağımsız modern bir ulus devlet"¹⁴ olarak tanımlasada, ulusal bilincin köylüler tarafından henüz benimsenmediği açıktır.¹⁵ Ülkedeki laik şehirlere kıyasla köylerde din hâlâ çok güçlü bir aktördü ve

¹² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* (Ankara: Remzi Kitabevi, 1988), 320.

¹³ Baha Mutlu Aydın, *Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2018), 17.

¹⁴ Emin Fuat Keyman, "Modernization, Globalization," *Constellations* 17, no. 2 (2010): 315-21.

¹⁵ Emin Fuat Keyman, *The Good Governance of Türkiye* (İstanbul: Bilgi University Publications, 2008), 34-62.

kırsal alanların durumu ile koşulları iyileşmemiştir.¹⁶ İşte bu yüzden bu çalışmada Türk modernleşmesi, diğer faktörler göz ardı edilmeden, ancak merkeze kırsal alanlar ve köylüler konularak incelenmiştir.

Kırsal faktörün önemini ve Türk modernleşmesi üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde hayata geçirilen en kapsamlı ve etkili girişim olan Köy Enstitüleri bu kitapta mercek altına alınmıştır. Köy Enstitüleri 1940-1954 yılları arasında kısa bir süre varlık göstermiş olsa da, kırsal alanların sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarını iyileştirmiş; çok yönlü çalışabilen 25 binden fazla köy öğretmeni ve eğitimci yetiştirmiştir. Bu öğretmenler örgütlenerek bir "köy aydınları" sınıfı oluşturmuş ve ülkenin modernleşme sürecine büyük katkı sağlamışlardır.

Köy Enstitüleri Tarihine Bakışlar

Köy Enstitüleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, karşımıza birbirine zıt iki temel görüş çıkar. Bu görüşleri ve öne sürülen argümanları şöyle özetleyebiliriz:

Köy Enstitülerine Yönelik Eleştirel Bakış

Filiz Meşeci Giorgetti, Halil Fikred Kanad ve Emin Soysal'ın da aralarında bulunduğu bazı araştırmacılar; ömürlerinin kısa olması nedeniyle enstitülerin bekleneni veremediğini, kırsal alanların ve köylünün kalkınmasına kayda değer bir katkı sağlamadığını savunmuşlardır.¹⁷

Bu görüşten farklı olarak, sol kanattan yazar Kemal Tahir ise Köy Enstitüleri'ni Kemalist halkçılığın en uç noktası (zirvesi) ola-

¹⁶ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 113-37.

¹⁷ Filiz Meşeci Giorgetti, "Training Village Children As Village Teachers For Village Work: The Turkish Village Institutes," *History of Education Review* 38, no. 2 (2009): 52-4; Emin Soysal, *İlk Öğretim Olayları ve Köy Enstitüleri* (Bursa: Uygun Basımevi, 1945), 38-49.